

Sumatraizam i eterizam u *Maski* Miloša Crnjanskog

Doba u kojem nastaje sumatraizam je, najkraće rečeno, doba prevrata, koje zahvata sva životna polja, kako društvo i civilizaciju, tako i umetnost, pa i pesništvo. Miloš Crnjanski prihvatio je shvatanje da poezija treba da izrazi raspoloženje, stanje duha, osećanje i viđenje stanja haosa u kojem se našao čovek. Istovremeno, poezija je oslobodilački krik, pokušaj da se čovek otrese móre. Stoga nikakva normiranost, niti formalizam nisu nalazili mesta u novom poimanju sveta. Književnost treba da izrazi haotično stanje i slobodno čovekovo viđenje sadašnjosti (Marković, 46).

Njegovo poetsko nastojanje u skladu sa sumatraizmom bilo je blisko sa grupom pisaca koji su takođe istraživali nove puteve u stvaranju, između 1920. i 1924. godine. Slobodan Marković navodi neke od njih: Sibe Miličić, Rastko Petrović, donekle i Stanislav Vinaver, a kasnije i Milan Dedinac. Međutim, sumatraistički zaokret načinio je najpre Miloš Crnjanski.

Realnost i subjektivan pogled na svet, dva su pola u delima Crnjanskog. Stvarnosni vid života i egzistencija čoveka, bura vremena i čovekov neizvesni položaj u njemu tera ga da se neprestano preispituje i traga za smislom. Tako se sudara sa svetom i pokušava da shvati svoj položaj u njemu. Stvara se mogućnost za poetsko iznalaženje univerzalne povezanosti, i u takvom viđenju i shvatanju sveta, Crnjanski nalazi oslonac za sumatraizam (Marković, 49).

Primećeno je u jednom momentu i da je ovaj *-izam* (ali ništa drugačiji po tome od ostalih) zanemarivao onaj ranije čest nacionalni i otadžbinski karakter u književnosti. Međutim, lako je ustanoviti da on ne negira rodoljublje, niti se odriče svojih korena, već nadržasta i povezuje se sa svetom u jedan viši, kosmopolitski vid. Marković

navodi da je taj pojam nadržavanja karakterističan u vidu građanina sveta (Marković, 50).

Odricanje i ne prihvatanje normi i formalizma, zanosom i uzletom, otkida se od svakidašnjice i stremljenjem ka daljinama koje mogu da omogući univerzalnost. Sumatraizam primećuje ljudske sudbine koje su tajnovitim nitima povezane, ali koje su i u vezi sa prirodom. On, dakle, spaja čoveka i prirodu, a stremljenje ka univerzumu čini delu da ovlada otvorenosću.

Što se tiče odricanja tradicije, može se ustanoviti da to negiranje nije karakteristično za celokupnu tradiciju. Prekid sa njom nastao je samo u onom delu koji nameće uzore, formu, jezik ili bilo kakvu vrstu ograničenja u iskazivanju čovekovih osećanja. Dakle, to nije bio nikakav hir ili moda, kako bi se, na neki način, današnje odricanje tradicije moglo shvatiti.

Crnjanski piše delo *Maska* označavajući time početak međuratne avangardne drame u Srbiji. Vreme početka rada na njoj (1914) i objavljivanje (1918) simbolično je za noviju istoriju – početak i završetak Prvog svetskog rata i prekida i nastavka kulturnog života u Srbiji (Vučković, 182). U ovoj drami postoje određene karakteristike predratne srpske drame i njenog poratno buđenja. Tako se, na osnovu iznesenih zaključaka Vučkovića, može uočiti nekoliko podataka koji su u skladu sa gore navedenim.

Podnaslov „Poetična komedija“ može izazvati zabunu. Delo se završava samoubistvom mladoga Čezara, nećaka generalice Ade u momentu kada spoznaje da je ona stavila masku koja pripada glumici Mimi da bi se domogla svog nećaka i tako srušila Čezarove iluzije o bekstvu sa voljenom dragom. Međutim, takav podnaslov vrlo je čest u predratnoj drami kao refleks evropske. Za primer, u radu pomenutog autora dati su V. Jovanović, B. Nušić i M. Bojić i drugi autori, koji sličnu sadržinu nazivaju komedijom. Petar Marjanović i Mirjana Miočinović

u svojim radovima na ovu temu izlažu da odrednica „komedija“ nije teorijskog, već egzistencijalnog značaja: ona je pogled na svet (Marjanović, 166).

Ekspanzija ženskog erotizma takođe je jedan od toposa predratne evropske i naše drame, s tim da je erotska tema u komediji Crnjanskog kritički akcentovana. Ako se drama sagleda u skladu sa shemom donžuanske operne teme izvršena je inverzija – prvo, javlja se žena (generalica) i drugo, ne radi se o temi ljubavnog trougla kako je to uobičajeno. Ovde je prikazan lažni moral visokog društva i želja pesnika da pobjegne iz njega.

To su elementi koji se mogu pronaći u drami *Maska* koju je Crnjanski objavio 1918, a u prerađenom, definitivnom obliku tek 1923. (na ćirilici). Već u početnim piščevim napomenama i oslikavanju sveta, uočava se da je radnja smeštena sredinom 19. veka (na pepeljavu sredu, uveče, oko šest sati). Svet koji okružuje pozornicu opisan je: „Društvo je puno smeha, frivolnosti i trulosti posle revolucije. ‘Tout Vienne’. Svi govore fraze, svi se žure, da spletkare, da pitaju, da govore, da blistaju. Svi su malo pijani. Dame su vitke, polugole, strasne, vole samo sebe. Muški su oduševljeni, lakoga karaktera, nervozni. Generali i oficiri nisu naduti i smešni, kao na slikama iz onog doba, nego tužni i umorni“ (Crnjanski 1994: 74).

Dakle, to društvo koje je revolucija „nanovo formirala“, nije bolje, niti je donelo promene koje bi naznačile boljitak. Ni oficiri ne mogu da nam otkriju čime bi revolucija trebalo da doprinese u korist svetu. Crnjanski dalje piše: „Svi su raskalašni, svi govore u neredu i ne čekaju da drugi dovrši. A Srbi se u salonu ponašaju kao i drugi“ (Crnjanski 1994: 75).

To vreme nije ništa drugačije od onog u kojem se nalazi Crnjanski, ali ni od ovog našeg. Čovek se sve manje zanima za ono što ga okuružuje sad i ovde, njemu ponestaje vremena, on se u vremenu sve

manje snalazi. Vreme preuzima čoveka. I na taj način, čovek veruje da napreduje, iako progres nije nužno napredak¹. S druge strane, Srbi se ni po čemu ne ističu, oni su potpuno isti kao i drugi narodi koji se u salonu nalaze. Pisac ne iskazuje da oni jesu u biti kao drugi, ali svojim ponašanjem oni se stapaju. U tom se iskazu oseća blaga ironija i tuga.

Razume se da je jasno da centralno mesto, barem kada je ova tema u pitanju, imaju Branko Radičević i generalica. Crnjanski je gajio posebnu naklonost ka romantizmu, pa i Branku Radičeviću. O tome je i on sam govorio, kada su ga pitali raduje li se proslavi posvećenu u spomen na Branka: „Ja sam Temišvarac, išao sam njegovim tragom, izgledalo je čak i da ću grudobolju od toga dobiti; fudbal me je od toga spasao, ali sam godinama učio na temišvarskom groblju, gde ima jedan obelisk, nad grobom njegova brata Stefana, na kome je njegov otac Todor urezao jednu ružu i pod njom napisao staroslovenski: taki e bio. Zatim sam otišao u Beč, u park, gde je Branko prokašljao krv, u kafanice kraj grčke crkve, gde je i on bančio. Njegova proslava je za mene jedno tužno ogledalo, sttaro sto godina, u kome vidim i svoju prošlost“ (Crnjanski 1994: 115).

On veruje da proslavu u čast Branka, treba da bude trajna, da da neku korist intelektu srpskog društva, bez pompe i glamura²: „Osnujmo i mi grupu koja će držati predavanja o Fruškoj Gori, na ulici, po Čuburi i na drumu. Govorićemo o vočkama, o devojci, o

¹ O tome je Crnjanski govorio i u svom *Romanu o Londonu* navodeći reči kneza Rjepnina: „Ljudi žure, kao što su valjda žurili robovi, koji su bili terani da zidaju grobnice, piramide, faraona, i kanale Azije. Sad ih, kažu, zidaju a sebe. Kažu. To je, - čujem kako mrmlja, napredak? Napredak čovečanstva?“ (Crnjanski 1993: 155).

² Crnjanski u tekstu „Pred Sienom“ u novijoj seriji *Puteva* (1924) ističe kako Italija šest stoleća od smrti Dantea slavi ovu ličnost priređujući trke automobila, biciklista i odigravanjem utakmica, gde cela Italija smrdi na ulje i motore. Ističe jedino starca koji je u Fiezoli pred opštinom kredom crtao po kaldrmi levkove Pakla izgovarajući užasne stihove i na taj način prikupljao novac u kapu. Smatrao je da je njegovo crtanje i tumačenje stihova više vredno nego cela isplanirana, ali i nedovoljno dobro osmišljena proslava.

ljubavi. Onu sunčanu padinu Kalemegdana, sa koje se vidi Srem i nebo, treba nazvati Brankovo Šetalište i zasaditi ga trešnjama: one će krvavi Beograd učiti proleću“ (Crnjanski 1994: 116).

On, dakle, ne odustaje od svog sumatraizma, on ga pronalazi povremeno u i svom životu. Branka će same proslaviti „trešnje i višnje rascvetane nad Dunavom“.

Međutim, po povratku u Srbiju, Crnjanski govori da poezija nije toliko u vezi sa njim koliko se smatra. Svoje delo ne smatra ni nastavkom romantizma. Poeziju smatra kao nešto što se ne može pisati bez toga što je naš romantizam bio (koji podrazumeva vezu sa narodom, krajem). Čak ističe da se za Branka nije vezao³. Pa ipak, svoju dramu posvetio je ovom velikom pesniku. A za gradnju ovog lika Mirjana Miočinović u svom radu izlaže tumačenje: „Brankov lik je građen po shemi (koja podseća na shemu razvijanja centralne drame) individualno – univerzalno – individualno. Individualna strana lika građena je putem biografskih, istorijskih i kulturoloških referenci, gde zapravo ove dve poslednje, proizilaze iz prvih – biografskih. Univerzalno je, pak, ona arhetipska strana lika (pesnik, građanin sveta, smrt) kada izvesne reference, pomoću kojih je građena individualna strana lika (zapravo njegovo situiranje u prostor, vreme i književnu tradiciju), osobito kulturološke reference (poimanje imena nekih tipičnih romantičnih pesnika, Bajrona, Vinkelmana, Igoa, i dela-uzroka, *Fausta*, Vinjijeve pesme ‘La mort du loup’) učestvuju u formiranju univerzalne strane lika“ (Miočinović 1994: 145). Jer Branko se svojim stvralaštvom uzdiže do univerzalnog, s tim da na osnovu istorijsko-kulturnih podataka, biografskih referenci, ovaj pesnik jeste srpski pesnik, pesnik slovenstva. A Brankov eterizam jeste u izvesnom smislu sumatraizam Miloša Crnjanskog (Miočinović 146).

³ Poslušati snimak na internet adresi: <http://youtu.be/9FuqohHYdm0> (Miloš Crnjanski o književnim temama).

I Radičević i generalica u drami predstavljaju one koji čeznu za nečim njima nedostupnim ili nedostižnim. U slučaju generalice, to je mladost. U njoj se javlja sukob sa prolaznošću, spremna je na sve kako bi na neki način tu mladost barem na momenat povratila, ona je za nju smisao postojanja:

*Ničega me nije stid.
Stid me je, da starim. Da kradem bih umela
A da ne porumenim... oh, još jednom...
Ne. Ničega mi nije žao, što je prošlo,
Samo mladosti. I ničega me nije stid,
Samo tog: da starim.*

(Crnjanski 1994: 80).

Susret nje i Branka drugačiji je od susreta sa bilo kojim junacima. Njihov razgovor vodi se na pažljivoj liniji želja i intimnih čežnji. Mada, oni se u mnogo čemu razlikuju i ne razumeju. Branko je pripadnik eterizma. On samog sebe, poput neimenovanog prijatelja naratora u *Dnevniku o Čarnojeviću*, koji sebe naziva sumatraistom⁴, smatra pripadnikom eterizma:

*Ja vijam oblake. Glete ovu ruku.
Prsti su mi kao sveće dogovrele.
Nije ovo više onaj Branko, što ga grliše
I đaci i devojčice na Stražilovu.
Jedni viču idealizam, drugi komunizam,
A ja: eterizam...*

(Crnjanski 1994: 97)

⁴ „Tada ga pritisnuše o jedno staklo i počеше ga udarati, a on raširi ruke i reče: ‘Ja sam sumatraista’. Sećam se bila je zora, nebo je bilo tano zeleno, a beše prva aprilska noć“ (Crnjanski 1992: 88).

Njegovo pominjanje smrti, kao i gore navodi zbog kojih sebe smatra pripadnikom eterizma, može se tumačiti u ključu sumatraizma. Crnjanski u „Objašnjenju *Sumatre*“ u svom zanosu kaže da je „izgubio strah od smrti“, što se sa početka dijaloga između Branka i generalice može uočiti i kod Radičevića, koji se lagano podsmehuje svojoj izjavi da će uskoro umreti:

Branko: „...Dosta o meni sude moje izmoždene grudi.“

Generalica: „Ne govor’te tako... no, neću...“

Branko: „Što? Znam... na jesen umreću...“

Generalica: „Što se smeжете?...“

Branko: „Smešim se samo. Uvek sam takav bio.“

Imate pravo. Živite. Mnogo sam pio.

Što me gledate tako?“

(Crnjanski 1994: 97)

Pored ovih reči, Radičevićev odnos prema smrti sličan je poput onog koji ima knez Rjepnin, verujući da smrt nije samo prestanak egzistencije na ovom svetu, nego ona nudi jednu vrstu promene tog bivstovanja, ona otkriva bivstvovanje u nepoznatoj dimenziji (Lompar, 376). Pored toga, generalica ne razume Radičevićev smeh, dok on ne razume njen pogled. Nisu u pitanju samo dva različita junaka, već je to vreme koje se više ne razumeva ni putem pogleda ni pomoću osmeha, ali ni putem reči. Međutim, generalica oseća nelagodnosti koje joj Brankov pogled upućuje. Ona ga ne tumači, ali zbog svoje raskalašnosti i slobodnog ponašanja, za šta je svesna da je neprimereno, oseća da to nije pogled koji joj daje opravdanje za postupke i izrečene reči, ali je i privlači jer joj je, upravo, nepoznat:

*Oh biti poslednji dragan jednoj ženi.
Dođite sa knezom k meni. Tamo.
Ponosita sam. Ne gledajte me tako... ja bih samo –
Našto lagati – i vi i ja znamo...
Ipak je ljubav najlepše.
Vidite, taj vaš mutan i dug pogled –
Gadno je ljubiti sretno i zdravo.
Oh, ne smejte se meni, ta to je život.*

(Crnjanski 1994: 100).

Jedino Branko upućuje najsurevije reči generalici i reči sudbinskog značenja: „Starite“. Međutim, za njega, eteristički zanesenog, te reči nemaju nikakvo značenje, pa ni njihov pojam ne znači tumači se u kontekstu uvrede. On veruje u svoju utehu, koju pronalazi u eterizmu, a koja je slična, ili pak ista onoj sumatraističkoj:

*Vidite, ipak, ja verujem nejasno,
A da hoću, negde daleko
Iz moje duše, iz mog zdravlja,
Sve što želim, to se rađa –
To je moja hemija, moj eterizam.*

(Crnjanski 1994: 98).

Eterizam je deo njega, on ga prisvaja do srži prisvajajući ga poput nečega što je „njegovo“, a opravdanje za svoju bolest, ili bolje rečeno, razlog za svoju bolest ne postavlja kao ključnu stvar. Bitno je samo da se iz odsustva upravo njegovog zdravlja negde rađa nešto novo.

On više ničega nije željan, osim prirode, što je čest motiv u pesmama Crnjanskog. Branko izgovara:

*I sad mi više ništa nije drago, ništa ne volim,
Željan sam šuma i da se jako razbolim.*

(Crnjanski 1994: 98).

To je nešto poput mnogo puta izrečenog kod Crnjanskog, stihovi poput onih u pesmi „Serenata“ mogu se uporediti sa ovim rečima:

*Umreću, pa kad se zaželiš mene,
Ne viči ime moje u smiraj dana.
Slušaj vetar sa lišća svelog, žutog.*

(Crnjanski 1994: 40).

Istaknut je i Brankovo rodoljublje i iskren bol prema žrtvama koje su padale u bitkama za svoj narod, a kojih je svakako bilo i u Prvom svetskom ratu. On svom narodu ne želi ni manje ni više nego što zaslužuje, ali pamti njegove neopravdane boli koje je pretrpeo:

*I ničeg nisam željan... niti mi je žao...
I čini mi se da je jedino dobro naše
Nesretno Kosovo, neosvećeno i jadro.
I željan sam da moj narod ostane tako
U nesreći jedino poštenoj...*

(Crnjanski 1994: 99)

Za razliku od Radičevića, koji je pomiren sa situacijom, generalica pronalazi sličnosti između njih, uočava to čeznuće za dalekim i nedostižnim, ali ona ne ide dalje od mogućnosti da ovlada željom i stavi je pod svoju kontrolu. Ona želi da prisvoji ono što joj je bilo uskraćeno ili za šta nije marila:

*I ja umirem. Starim. Branko, starim.
Oh, za ništa, za ništa ne marim.
Čistote hoću, mladosti, ne okusih je.
Oh, smejte se... časti, čistote muške...*

(Crnjanski 1994: 101)

Strast, a još manje ljubav može da probudi u mladom Radičeviću kroz kojeg želi da ostvari izgubljeno. Jedino što u njemu budi jeste sažaljenje.

*Meni je žao vas... ali meni je davno
Gadna i ljubav i sve vaše slasti.*

(Crnjanski 1994: 102).

Ni žena, niti čulna zadovoljenja nisu ono što je potrebno Branku. Njegov život okrenut je verovanju u svoje ideale, u prirodu i nevidljive veze koje se rađaju u svetu. Tako se opet mogu navesti sumatraistički stihovi „Serenate“, slični Brankovim rečima:

*Pevaće ti: da sam ja ljubio jesen,
A ne tvoje strasti, ni članke tvoje gole,
No stisak granja rumenog uvenulog.*

(Crnjanski 1993: 40).

Generalica ne razume ono što Brankova duša oseti i čemu stremi. Za nju su svi putevi poznati, od svoje strasti i opsesije ne vidi ni u čemu više utehu. I smrt joj je draga, samo kad bi još jednom umela da dobije priliku za ostvarivanje svoje čvrsto držane želje:

*Kud da idem? Ništa nije radost,
Za me ničeg više nema novog:
Do tvoja mladost, tvoja mladost.
Dobro je meni sred cveća i mraka ovog.*

(Crnjanski 1994: 109).

I sumatraističke težnje strane su ovoj junakinji. Izgubljena u svojem bunilu, slepa je za svet oko sebe:

*Nosi me. Oh nosi me, ali k tebi... gore, u tvoju
Sobu i nek bude mrak... u tami
U mraku je dobro meni... sreća je moja magla...
A zvezde, zvezde ništa ne pomažu nami.*

(Crnjanski 1994: 109).

S druge strane, tu se javlja i glumica Mimi, koja svojim mislima izrečenim u stihovima, kao i rečima upućenim Čezaru implicira na njenu usmerenost u daljinu:

*Sneg. Sve je od snega.
Ničega se ne sećam iz mog života rado,
Samo njega. (Tajac).*

(Crnjanski: 1994: 75).

Ona priznaje da joj ljubav mladog Čezara nije potrebna za sreću, to nije ono što ona traži. Ona žudi za onim što Branko pozna, a generalica ne primećuje:

*Meni je dosadno. Ljubav? Ja sam žudna
Nečeg eteričnog, platonskog, možda sam žudna sreće,
Ali mrzim ljubav i strast.*

(Crnjanski: 1994: 76).

Čezare, pak, mašta o ljubavi sa glumicom, mada nije sasvim jasno da li se ona odnosi baš na nju ili na nešto eterično što u njoj vidi, što ga uistinu privlači. On primećuje da je u njoj nešto što je drugačije od onih koji su na balu, da poseduje nešto što kod drugih nije uočavao:

*Ti imaš neku svetlost posred pleća,
Neku snažnu svetlost posred pleća.
Toga mi je žao. Hoću da poludim.*

(Crnjanski: 1994: 77).

Miloš Crnjanski, po rečima Borke Pavićević, u svojoj drami jasno je kritikovao nemoralnost, frivolnost, prizemnost. Jedina pojava koja je izopštena iz takvog društva i koja stremi da iz njega ode, jeste Radičević. Njegov pogled na svet je pesnički, i on ga na taj način i iskazuje. Njegovo osećanje sveta ispunjeno je nekim smislom, on je svestan svoje konačnosti i prolaznosti, ali istovremeno poseduje osećaj povezanosti sa drugim/a i sa univerzumom. I upravo to ga čini drugačijim, posebnim. Zato se može reći da se Brankov eterizam u *Maski* iskazuje kao sumatraizam Miloša Crnjanskog.

Literatura:

Vučković, Radovan (1994). „Maska Miloša Crnjanskog“, u: *Maska*. Beograd: Agencija „Draganić“.

Marjanović, Petar (1994). „Dramsko delo Miloša Crnjanskog“ u *Maska*. Beograd: Agencija „Draganić“.

Miočinović, Mirjana (1994). „Maska Miloša Crnjanskog“ u *Maska*. Beograd: Agencija „Draganić“.

Lompar, Milo (2005). „Roman o Londonu: Koliko kišnih kapi?“ u *Knjiga o Crnjanskom*, prir. Milo Lompar. Beograd: Srpska književna zadruga.

Pavićević, Borka (1994). „Sumatraizam i eterizam“ u *Maska*. Beograd: Agencija „Draganić“.

Crnjanski, Miloš (1986). *Roman o Londonu 1, 2*. Beograd: Nolit.

Crnjanski, Miloš (1992). *Dnevnik o Čarnojeviću*. Beograd: Nolit.

Crnjanski, Miloš (1993). *Lirika: lirika, Itaka i komentari, Antologija kineske lirike, Pesme starog Japana*. Beograd – Lausanne: Zadužbina Miloša Crnjanskog – BIGZ – Srpska književna zadruga - Editions L'Age d'Homme.

Crnjanski, Miloš (1994). *Maska*. Beograd: Agencija „Draganić“.

Mrković, Ž. Slobodan (1982). „Sumatraizam“, u: *Književne pojave između dva svetska rata*. Valjevo: GIRO „Milić Rakić“.